

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертаційну роботу Енверова Рустема Ріфатовича на тему: «Розвиток українсько-турецьких економічних відносин в процесі регіональної інтеграції», подану на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні відносини

I. Актуальність теми дослідження

Ліквідація біполярної системи міжнародних відносин в кінці ХХ ст. спричинила активне становлення поліполярних міжнародних відносин з формуванням регіональних інтеграційних об'єднань по всьому світу. Лейтмотивом цього процесу стала економічна конвергенція господарських структур країн з поступовою лібералізацією торгових відносин і ринків капіталів. За цих умов відбувається активізація економічного зростання та підвищення рівня конкурентоспроможності національних господарських систем для країн з перехідною економікою.

Опинившись на порозі нових загроз і викликів, Україна у своїх інтеграційних прагненнях завжди декларувала євроінтеграцію за пріоритет своєї зовнішньої політики, однак деструктивна зовнішня політика та глибока структурна залежність від колишніх союзних держав, особливо від РФ, спотворювали ефективність включення України до нових міжнародних структур. Поступова зовнішньоекономічна інтеграція України супроводжувалась, з одного боку, екстенсивною структурою зовнішньої торгівлі з хронічним від'ємним сальдо поточного рахунку, слабкою інвестиційною діяльністю та нарощуванням боргових зобов'язань, а з іншого – відсутністю рівноправних, економічно доцільних партнерських відносин з країнами регіону.

В сучасних умовах системної економічної кризи в ЄС та погіршення економічних і політичних відносин з Росією, важливість диверсифікації зовнішньоекономічної діяльності набуває додаткової актуальності.

Альтернативним варіантом зосередження своїх інтеграційних прагнень для України повинно стати партнерство з країнами Чорноморського регіону, поглиблення відносин в межах ОЧЕС та ГУАМ та, завдяки цьому, вихід на потенційні ринки країн Каспійського регіону та Близького Сходу. Серед можливих та доцільних партнерів з-поміж Чорноморських держав є Туреччина, з якою існує досить розвинута інституційна база та вагомі торговельні відносини. Поглиблення відносин з Туреччиною дозволить не лише інтенсифікувати торгово-економічні зв'язки між країнами, а й долучитись до енерготранспортних та інтеграційних процесів в регіоні, активізувати євроінтеграцію та потенціал морської держави.

З огляду на викладене, дисертаційна робота Енверова Рустема Ріфатовича на тему «Розвиток українсько-турецьких економічних відносин в процесі регіональної інтеграції» є своєчасною і важливою.

II. Основні наукові положення, висновки і рекомендації, що сформульовані у дисертації, їх новизна, рівень обґрунтованості

Аргументованість та обґрунтованість зроблених у дисертаційній роботі висновків та рекомендацій визначається сукупністю викладених наукових результатів, що базуються на глибокому аналізі фахової літератури, фактичних матеріалах, статистичних даних. У ході дослідження автором опрацьовано 255 літературних джерел, у тому числі 78 закордонних, серед яких фундаментальні праці вітчизняних та зарубіжних вчених, дані Державного служби статистики України, міжнародних організацій та статистичних органів, профільних міністерств та відомств, використано велику кількість методів аналізу теоретичного базису розвитку двосторонніх відносин, якісної оцінки сучасного стану та можливих напрямів поглиблення відносин України з Туреччиною.

Обґрунтованість та достовірність отриманих результатів забезпечується застосуванням теоретичних положень регіональної інтеграції та окресленням її соціально-економічних наслідків для країни (Б. Балаша, Г. Мюрдаля,

Ч. Кіндлбергера, А. Мокія, Я. Тінбергена, І. Бураковського, А. Філіпенка, П. Стрітена та ін.), економічної безпеки держави в процесі залучення системи світогосподарських зв'язків (Ю. Дудка, З. Варналій, В. Нижник та ін.), структурної інтеграції, стратегічного партнерства, а також математико-статистичних методів обробки статистичної інформації.

Основні положення дисертації, які спрямовані на розв'язання важливої задачі з диверсифікації зовнішньоекономічного партнерства України завдяки розвитку партнерства з Туреччиною в системі регіональної інтеграції полягають у наступному.

1. Теоретична методологія до оцінки рівня ефективності та безпеки двосторонніх економічних (с. 48–63) відносин становить вагомий науково-практичний інтерес для досліджень двосторонніх економічних відносин. Автором запропоновано та детально описано інструментарій з оцінки стану та якості відносин, визначення оптимальних меж економічного співробітництва двох країн, що дозволить вдосконалити двосторонні білатеральні відносини, визначити та нівелювати деструктивні чинники та сформувані визначальні пріоритети подальшого розвитку співробітництва країн-партнерів.

2. Автором систематизовано і, таким чином, вдосконалено ознаки і якісні характеристики стратегічного партнерства як якісно вищого рівня відносин між країнами та превентивного шляху маргіналізація країни в умовах сучасної «глобомонополії». Здобувач пропонує системні характеристики та етапи еволюції партнерства стратегічного рівня (с. 42–46) та зазначає необхідність регіональної інтеграції виключно на засадах стратегічного партнерства як відносин, що повинні відповідати обоєпільним інтересам та сприяти гармонізації двостороннього економічного розвитку.

3. В роботі зроблений ґрунтовний аналіз становлення і розвитку інституціонального базису партнерства України з Туреччиною (с. 67–76), окреслено визначальні нормативні акти, двосторонні та міжнародні інституції, які сформували якісне підґрунтя для поглиблення відносин між країнами. Тим не менше, автор слушно зазначає важливість сьогоденного етапу

партнерства між країнами як переломного, що дійсно стане «екзаменом» для статусу стратегічного партнерства України і Туреччини.

4. Проведено ґрунтовне емпіричне дослідження економічних відносин між країнами з використанням логічно-послідовної та взаємоузгодженої сукупності методів, що дозволило визначити: місце Туреччини в системі зовнішньополітичних партнерів України (с. 78); шляхи розвитку партнерства між країнами в енергетичній сфері з метою гарантування енергетичної безпеки та зменшення енергозалежності не тільки України і Туреччини, але країн регіону (с. 85–88); якісні та кількісні характеристики зовнішньоторговельного партнерства між країнами (с.89–97; 106–112); проаналізовано та визначено слабкість розвитку сфери послуг, інвестиційного, транспортного та морського співробітництва між країнами (с. 99–102); зроблені чисельні економетричні оцінки факторних переваг та торгово-економічного співробітництва (с. 103–115); та на основі цього, запропоновано шляхи з інтенсифікації торгово-економічного партнерства країн (с. 115–135).

5. Узагальнення організаційно-економічного та інституційного забезпечення стратегічних програм розвитку України та Туреччини в окреслених сферах господарства (с. 121–139) є важливим дослідженням з позиції поставленої задачі щодо економічної конвергенції країн-партнерів, використання досвіду інституціональної трансформації Туреччини, як країни, яка на сьогодні має більший економічний потенціал та довший історичний досвід ринкової трансформації та євроінтеграції.

6. Дисертантом вдосконалено теоретичні основи та практичні орієнтири інтеграції в Чорноморському регіоні за активнішою участю в ній України та Туреччини як системо утворюючого тандему партнерів (с. 157–165). Такий ракурс моделі регіональної інтеграції України повністю відповідає поставленій автором задачі щодо оптимізації стратегічного партнерства України, набуття суб'єктності в системі світогосподарських зв'язків та зменшення тиску з боку глобальних інтеграційних центрів. Запропонована в цьому контексті стратегія розвитку українсько-турецьких економічних

відносин може стати якісним наповненням міждержавних програм розвитку двостороннього партнерства.

III. Повнота викладу результатів дослідження в опублікованих працях

Отримані аналітичні оцінки, обґрунтовані в роботі висновки та рекомендації відображені у 23-х наукових працях загальним обсягом 8,6 д.а., з яких: два розділи монографії обсягом 0,7 д.а., 11 статей у фахових наукових виданнях (5 статей опубліковано одноосібно обсягом 4,1 д.а.), 8 статей у інших виданнях, 2 – в іноземних виданнях.

IV. Теоретична та практична цінність отриманих результатів роботи

Узагальнення теоретичних та методологічних основ розвитку двосторонніх економічних відносин в системі регіональних інтеграційних процесів, дослідження економічних відносин між Україною і Туреччиною з окресленням інституціональних та торгово-економічних ознак та якісних характеристик партнерства, концептуалізація та визначення стратегічних пріоритетів та засобів поглиблення українсько-турецьких економічних відносин мають теоретичну та практичну значущість для диверсифікації зовнішньоекономічної політики України, розвитку паритетних партнерських відносин з країнами регіону.

Практична значущість отриманих пропозицій і рекомендацій підтверджується їх апробацією на 12 міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях і семінарах, а також використання при підготовці аналітичних матеріалів Національного інституту стратегічних досліджень, та рекомендацій для Львівської обласної державної адміністрації, Запорізької торгово-промислової палати, Міжнародного центру сприяння розвитку бізнесу та інвестиційних проектів та у навчальному процесі при підготовці навчально-методичних матеріалів в Запорізькому інституті економіки та інформаційних технологій.

Обґрунтовані у дисертації теоретичні положення, аналітичні оцінки,

прикладні рекомендації і висновки доцільно запропонувати до використання у діяльності органів державного управління зовнішньоекономічної діяльності на сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки.

V. Дискусійні положення та зауваження щодо змісту та оформлення дисертаційної роботи і автореферату

Незважаючи на вищенаведену позитивну оцінку дисертації, робота не позбавлена положень, які можуть слугувати підставою для дискусії, та окремих недоліків. **До зауважень, зокрема, можна віднести такі:**

1. В цілому позитивно оцінюючи проведений автором комплексний аналіз, дисертантом не враховано **тривалості дії зони вільної торгівлі**. Час перебування у зоні вільної торгівлі.

2. Позитивний ефект власне від угод про зону вільну торгівлю не є таким явним і може бути наслідком не стільки угоди, скільки географічним розташуванням країн-партнерів.

3. Автору доцільно було б більш глибоко дослідити питання нормативно-правового забезпечення розвитку українсько-турецьких економічних відносин в процесі регіональної інтеграції.

Разом з цим, наведені вище зауваження не знижують загалом позитивної оцінки проведеного Енверовим Р.Р. дослідження.

VI. Відповідність дисертації вимогам Положення про порядок присудження наукових ступенів та присвоєння вчених звань України та інших нормативних документів відповідних інституцій та відомств України

Незважаючи на зауваження та дискусійні положення, які істотно не впливають на загальну позитивну оцінку роботи Енверова Рустема Ріфатовича на тему «Розвиток українсько-турецьких економічних відносин в процесі регіональної інтеграції», вважаємо, що дисертація досягла мети і вирішує окреслені автором завдання, є самостійною завершеною науковою працею, а

отримані нові науково-обґрунтовані результати у сукупності сприяють розв'язанню важливої науково-прикладної задачі з обґрунтування теоретико-методичних засад і прикладних положень розвитку українсько-турецьких економічних відносин у процесі регіональної інтеграції.

Винесені на захист нові положення, висновки та рекомендації є достатньо обґрунтованими, а зазначена автором наукова новизна адекватно розкривається у роботі. Літературний опис та оформлення дисертаційної роботи загалом відповідають вимогам ДАК МОН України.

VIII. Загальний висновок

Актуальність обраної теми, наукова новизна, теоретична і практична значущість дисертаційної роботи повністю відображені у дослідженні. Дисертація є завершеною науковою працею з важливої науково-прикладної проблеми удосконалення теоретико-методичних засад, обґрунтування пріоритетів і засобів активізації залучення прямих закордонних інвестицій в економіку України, за своїм змістом та оформленням відповідає п.п. 9, 11 і 13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 та іншим нормативним документам, а її автор, Енверов Рустем Ріфатович, заслуговує присудження наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.02 – світове господарство і міжнародні економічні відносини.

Офіційний опонент

кандидат економічних наук,
науковий співробітник науково-дослідної частини
Інституту міжнародних відносин Київського
національного університету імені Тараса Шевченка

М. П. Хмара